

РОЗДІЛ 6

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.30>
УДК 343.32:351.862](477)

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Ганьба О. Б.,
*доктор юридичних наук,
заступник начальника кафедри теорії права та
кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького*

Ганьба О. Б. Особливісті кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

У статті визначаються окремі особливості кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. Наголошується, що посилення існуючих і виникнення нових загроз у сфері національної безпеки України, зокрема загострення певних проблем інтегрованого управління кордонами, зумовлює необхідність подальшого переосмислення та удосконалення кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки держави.

Особливості зазначених правових відносин розглядаються нами крізь призму конкретних їх видів і наукових підходів щодо їх характеристики.

Обґрунтовується, що з урахуванням специфіки сфери правового регулювання найвиразнішими є охоронні кримінально-правові відносини – специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм кримінального права між державою і особою, яка вчиняє конкретний злочин, що посягає на прикордонну безпеку України та реалізується у формі кримінальної відповідальності або звільнення від кримінальної відповідальності.

Підкреслюється, що винятковою особливістю досліджуваних правовідносин є їх суб'єктний склад, завдяки якому яскравіше виокремлюються їх специфічні характеристики. Відповідно визначено перелік суб'єктів як регулятивних, так і охоронних кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Залежно від суб'єкта вчинення запропоновано поділяти злочини на такі, що вчиняються військовослужбовцями та працівниками Державної прикордонної служби України, а також інших органів сектору безпеки і оборони; злочини, що скоюються сторонніми особами, протиправна діяльність яких пов'язана зі сферою прикордонної безпеки держави. Порівняння зазначених груп злочинів, відображених у статистичних даних про підсумки оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2018, 2019 і 2020 роки, наочно формує уяву про стан правопорядку та законності, рівень якості кримінально-правового регулювання відносин у досліджуваній сфері, а також про стан захищеності державних і суспільних інтересів України загалом.

Ключові слова: кримінально-правові відносини, сфера прикордонної безпеки України, регулятивні кримінальні правовідносини, охоронні кримінальні правовідносини, суб'єктний склад, суспільно небезпечне діяння, злочин, кримінальна відповідальність.

Ganba O.B. Some features of criminal law relations in the field of border security of Ukraine.

The article identifies separate features of criminal law relations in the field of border security of Ukraine. It is emphasized that the strengthening of existing and emergence of new threats in the field of national security of Ukraine, in particular, the exacerbation of certain problems of integrated border management, necessitates further rethinking and improving criminal relations in the field of border security of the state.

Features of these legal relations are considered by us through the prism of specific species and scientific approaches to their characteristics.

It is substantiated that, taking into account the specifics of the sphere of legal regulation, the protective criminal relations, which are specific social relations that arise on the basis of the norms of criminal law between the state and a person who commits a concrete crime, enforcing the border security of Ukraine and which is realized in the form criminal liability or exemption from criminal liability.

It is emphasized that an exceptional feature of the investigated legal relationship is their subject composition, due to which their specific characteristics are distinguished. Accordingly, a list of subjects of both regulatory and security criminal relations in the field of border security of Ukraine is determined.

Depending on the entity, it is proposed to divide crimes to such that servicemen and employees of the State Border Guard Service of Ukraine, as well as other security sector and defense bodies; crimes that are committed by third parties, which are unlawful of which is related to the field of the border security of the state. Comparison of these groups of crimes reflected in statistical data on the results of operative-service activities of the State Border Guard Service of Ukraine for 2018, 2019 and 2020, clearly forms the idea of law and order and legality, the level of quality of criminal-legal regulation of relations in the investigational area, as well as about the state of protecting the state and public interests of Ukraine as a whole.

Key words: criminal law relations, the field of border security of Ukraine, regulatory criminal legal relations, security criminal legal relations, subjective composition, socially dangerous act, crime, criminal liability.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реалізація політики Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері його розвитку як простору свободи, безпеки і справедливості, нормативно закріпленого Амстердамським договором країн ЄС (набрав чинності 1999 року), ускладнюється низкою внутрішніх і зовнішніх чинників [1; 2, с. 364; 3, с. 298–304]. Так, на заваді подальшої європейської інтеграції України стали політична й економічна кризи, пандемія COVID-19, посилення існуючих і виникнення нових загроз у сфері національної безпеки, пов'язаних з воєнним протистоянням на сході держави та ін. Загострення таких проблем управління кордонами України, як: наявність спроб перетинання адміністративної межі з тимчасово окупованою територією АР Крим і лінії зіткнення особами, причетними до терористичних і екстремістських угруповань та незаконного переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин і наркотичних засобів; причетність до протиправної діяльності жителів прикордонних районів України; підвищення рівня потенційних загроз національній безпеці, зумовлює необхідність деталізованого вивчення кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України [4; 5]. На нагальність такого вивчення також прямо вказують передбачені Стратегією інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року конкретні заходи з протидії транскордонній злочинності, які здійснюються суб'єктами інтегрованого управління кордонами, спрямованими на запобігання певним загрозам прикордонній безпеці держави, а саме: тероризму, незаконній міграції, торгівлі людьми, контрабанді, організованій злочинності тощо [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на яких ґрунтується автор. Проблематику кримінально-правових відносин у радянський, пострадянський і сучасний періоди досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. І. Борисов, Я. М. Брайнін, Н. В. Генріх, В. К. Грищук, М. М. Кропачев, В. В. Мальцев, І. І. Митрофанов, М. І. Панов, А. А. Піонтковський, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін, В. Д. Філімонов, І. І. Чугуников та ін.

Опрацюванню окремих проблем кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки присвятили свої дисертаційні та монографічні праці такі вчені, як: Ю. Б. Курилюк («Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика)»), який охарактеризував певні види злочинів, що посягають на прикордонну безпеку держави [6]; Т. Б. Ніколаєнко («Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців»), яка виокремила низку специфічних ознак військовослужбовця як суб'єкта кримінальних правовідносин [7]; А. М. Притула («Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України»), який аналізував правові підстави виникнення оперативно-розшукових правовідносин у сфері протидії кримінальним правопорушенням Державною прикордонною службою України (далі – ДПСУ) [8] та ін. Однак вищезазначеними науковцями особливості кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України системно не висвітлювалися.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Подальшої розробки та переосмислення з урахуванням здобутків сучасної теорії права, а також кримінально-правової науки потребують питання визначення кримінально-правових відносин та їх конкретних

видів, їх класифікації, висвітлення особливостей кримінальних правовідносин, а також їх реалізації у вузькій специфічній сфері правоохоронної діяльності.

Відповідно **метою статті** є визначення окремих особливостей кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасній науці кримінального права не існує єдиного підходу щодо визначення кримінально-правових відносин, їх змісту та структури, що обумовлено багатоманітністю наукових дефініцій їх видів [9, с. 167], тому особливості кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України власне розглядатимемо крізь призму їх видів у контексті наукових підходів до їх характеристики.

Так, кримінально-правовим відношенням є засноване та врегульоване нормами кримінального права суспільне відношення, що виникає між суб'єктами кримінального права у зв'язку з їх значущою кримінально-правовою поведінкою (правомірною або неправомірною) [10, с. 230].

Оригінальним підходом до визначення кримінально-правових відносин є позиція П. С. Берзіна, який стверджує, що такими правовідносинами є юридичні зв'язки, які виникають між державою і особою, поведінка якої має певні різновиди (а саме: суспільно-небезпечна активність чи пасивність, яка визначається «кримінально-правовою аномалією» та діяння, які не вважаються «кримінально-правовою аномалією»), або між окремими людьми з приводу дотримання норм-заборон або їх порушення. При цьому особливості кримінально-правових відносин науковець пов'язує з підставами їх виникнення і функціонування; закріпленням визначених різновидів поведінки людини в нормах кримінального права (нормах-дозволах і нормах-заборонах); їх структурою та видами [11, с. 34–35].

Т. Б. Ніколаєнко розглядає кримінально-правові відносини як специфічний вид суспільних відносин, у яких реалізується кримінальна відповідальність [7, с. 63].

Погоджуючись загалом з думкою П. С. Берзіна, О. М. Поліщук та іншими вченими щодо такого визначення кримінально-правових відносин, водночас, не підтримуємо професора Т. Б. Ніколаєнко, оскільки у запропонованому нею визначенні закладений зміст виключно охоронних правовідносин, оминаючи зміст регулятивних.

З-поміж різноманітних наукових підходів щодо поділу правовідносин на певні види (охоронні та заохочувальні [12, с. 10–13]; загальнорегулятивні, охоронні, конкретнорегулятивні [13, с. 25]; загальнорегулятивні, загальноохоронні, спеціальні охоронні [11, с. 38–40] та ін.) найбільш поширеним у кримінально-правовій доктрині є поділ таких правовідносин на регулятивні й охоронні [10, с. 230–236; 14; 15, с. 331; 16, с. 14–15].

Перший – «регулятивні кримінально-правові відносини» або їх ще називають «загальнорегулятивні кримінальні правовідносини», «загальнопопереджувальні кримінально-правові відносини», «попереджувальні кримінальні правовідносини» тощо. Такого виду правовідносини виникають безпосередньо з моменту набрання законної сили кримінально-правовою нормою та досягнення особою певного віку.

Другий вид кримінальних правових відносин, як правило, окреслюється терміном – «охоронні». Більшість учених визначають їх як суспільні відносини, що виникають на основі норм кримінального права між державою і особою, яка вчиняє суспільно небезпечне винне діяння. Відповідно унаслідок реалізації таких правовідносин здійснюється певне коло суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків їх учасниками. Зокрема у представників спеціальних органів держави виникають владні повноваження щодо особи, яка вчинила злочин, а в останньої – право захищати свої інтереси всіма дозволеними законом засобами й обов'язок підкоритися законному обмеженню державою її певних прав і свобод, що власне відображає зміст охоронних кримінально-правових відносин [16, с. 28–30]. При цьому саме держава здійснює контроль та гарантування порядку виникнення визначеного обсягу прав і обов'язків сторін кримінально-правового відношення, а також порядку їх реалізації [11, с. 38; 17, с. 15; 18, с. 25].

Припиняються охоронні кримінально-правові відносини шляхом погашення (зняття) судимості або звільнення винного від кримінальної відповідальності чи визнання його винним і призначенням відповідного покарання.

Доречно наголосити, що ми в дисертаційному дослідженні пропонуємо власну позицію щодо загально-теоретичного поділу правових відносин у сфері прикордонної безпеки на регулятивні, охоронні та захисні [2, с. 337–358].

Важливою складовою кримінально-правових відносин, у тому числі сфери прикордонної безпеки, є об'єкт, який визначає вектор їх спрямування та характеризується низкою ознак, а саме: охорона безперешкодного функціонування конституційних, цивільних, адміністративних та інших правовідносин; визначення меж правомірної поведінки, запобігаючи їх порушенню «кримінально-правовою аномалією», про яку йшла мова вище. Зазначені ознаки характеризують об'єкт регулятивних кримінальних правовідносин.

Зі свого боку такі ознаки, як притягнення винного до кримінальної відповідальності у разі вчинення суспільно небезпечного діяння або звільнення від такої відповідальності; реалізація кримінальної відповідальності (втіленої в обвинувальному вирокі суду), яка породжує, окрім іншого, відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, а також відновлення порушених прав потерпілого, визначають об'єкт охоронних кримінально-правових відносин [13, с. 25–27].

Аналізуючи сутність суб'єкта досліджуваних правовідносин як однієї з головних категорій кримінально-права, варто зауважити, що суб'єктом регулятивних кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України виступає держава, військовослужбовець (військовозобов'язаний чи резервіст) ДПСУ або іншого військового формування та правоохоронного органу [7, с. 64], а також інші, визначені КК України адресати кримінально-правової заборони.

Натомість суб'єктний склад охоронних кримінально-правових відносин утворюють:

держава в особі уповноважених на здійснення кримінального провадження (досудового розслідування і судового провадження) органів [19, ст. 3], а також інших органів, наділених повноваженнями застосовувати заходи кримінально-правового характеру за вчинене [11, с. 39–40];

особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України. З одного боку – це суб'єкти, які своєю протиправною поведінкою становлять загрозу прикордонній безпеці. До них належать: нелегальні мігранти, терористи, правопорушники з числа іноземців, громадян України, осіб без громадянства, біженців та ін. А з другого боку – це суб'єкти, які вчинили військовий злочин у досліджуваній сфері (військовослужбовці та працівники ДПСУ або інших органів сектору безпеки і оборони);

потерпілі особи [20, с. 88–92].

Окремої уваги в контексті виокремлення особливостей кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України потребує злочин як складний юридичний факт, який охоплює суб'єктивні й об'єктивні елементи, які тільки в сукупності утворюють його склад, а відтак є підставою виникнення охоронних кримінальних правовідносин.

Насамперед, зауважимо, що злочини, які безпосередньо посягають на прикордонну безпеку України, визначені такими статтями КК України, як: ст. 110, 110², 201, 201¹, 305, 332, 332¹, 332², 342, 348, 419 [21].

Залежно від суб'єкта вчинення пропонуємо поділяти злочини на такі, що вчиняються військовослужбовцями та працівниками ДПСУ, а також інших органів сектору безпеки і оборони; злочини, що скоюються сторонніми особами, протиправна діяльність яких пов'язана зі сферою прикордонної безпеки України. Порівняння зазначених груп злочинів наочно формує уяву про рівень якості кримінально-правового регулювання відносин у досліджуваній сфері, а також про стан захищеності державних і суспільних інтересів України загалом.

Так, згідно зі статистичними даними про підсумки оперативно-службової діяльності ДПСУ за 2019 рік особовим складом ДПСУ скоєно 65 злочинів (на 18 % більше ніж у 2018 році – 55). Натомість кількість кримінальних правопорушень, учинених сторонніми особами у 2019 році, сягнула відмітки 1 365, що більше на 5 % ніж у попередньому році (2018 рік – 1 302) [22, 23]. Відповідно у визначеному періоді спостерігалася тенденція до незначного збільшення злочинів як першої, так і другої групи.

Протягом 2020 року, який ми розглянули більш детально, мала місце позитивна динаміка щодо зменшення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю – 0 (2019 рік – 2), самовільним залишенням військових частин – 6 (2019 рік – 10), незаконним зберіганням чи збутом наркотичних засобів або їх аналогів – 9 (2019 рік – 10), вживанням спиртних напоїв – 501 (2019 рік – 604), корупцією – 37 (2019 рік – 39), учинених військовослужбовцями ДПСУ. Що стосується злочинів, що скоюються сторонніми особами, протиправна діяльність яких пов'язана зі сферою прикордонної безпеки України, то за результатами оперативно-розшукової діяльності ДПСУ у 2020 році припинено діяльність 68 протиправних груп у складі 186 осіб, розпочато 832 досудових розслідувань, повідомлено 268 особам про підозру, винесено 107 обвинувальних вироків стосовно 122 осіб, з яких 20 отримали реальний строк ув'язнення. А у рамках протидії тероризму у 2020 році за оперативною інформацією встановлено 261 особу (2019 рік – 423), причетну до діяльності незаконних збройних формувань, стосовно яких розпочато 255 кримінальних проваджень (2019 рік – 285), 67 особам – оголошено про підозру. Затримано 52 бойовика та пособника (2019 рік – 19), судами винесено 43 вироків (2019 рік – 39) [24].

Висновки і пропозиції. Отже, на підставі викладеного вважаємо за потрібне стверджувати:

- найвиразнішого прояву у сфері прикордонної безпеки України з точки зору їх специфіки отримали охоронні кримінально-правові відносини, якими, на нашу думку, є специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм кримінального права між державою і особою, яка вчиняє конкретний злочин, що посягає на прикордонну безпеку України та реалізується у формі кримінальної відповідальності або звільнення від кримінальної відповідальності;

- винятковою особливістю досліджуваних правовідносин є їх суб'єктний склад, який чітко висвітлює специфіку сфери правового регулювання;
- характеристика злочину як складного юридичного факту, що є підставою виникнення охоронних кримінально-правових відносин, а також поділ злочинів на певні групи та порівняння їх на основі статистичних даних про підсумки оперативно-службової діяльності ДПСУ за 2018, 2019 і 2020 роки наочно формує уяву про стан правопорядку та законності як у сфері національної безпеки України загалом, так і у сфері прикордонної безпеки держави зокрема;
- подальше удосконалення кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки як на теоретичному, так і на практичному рівні сприятиме підвищенню якості кримінально-правового захисту інтересів особи, суспільства та держави.

Список використаних джерел:

1. Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1997. 144 p.
2. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретико-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2020. 552 с.
3. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / Т. М. Анакіна та ін. ; за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.
4. Technical and Operational Strategy for European Integrated Border Management. Frontex, 2019. 90 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2123579d-f151-11e9-a32c-01aa75ed71a1>.
5. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80>.
6. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 446 с.
7. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 538 с.
8. Пritула А. М. Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 332 с.
9. Павлова Т. О. Класифікація суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 167–173.
10. Голіщук О. М. Диспозитивність і кримінально-правові відносини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Випуск 69. С. 229–237.
11. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 3 т. Т. 1. : Загальні засади. Київ : ВД «Дакор», 2018. 404 с.
12. Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 23 с.
13. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
14. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет, 1999. 262 с.
15. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприминительной деятельности. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 692 с.
16. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.] ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
17. Генрих Н. В. Предмет и метод уголовного-правового регулирования : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2011. 60 с.
18. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13 Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
20. Ляпунова Н. М., Митрофанов І. І. Потерпілий як суб'єкт кримінальних правовідносин. *Юридична Україна*. 2009. № 2. С. 87–92.
21. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

22. Про оголошення та введення в дію рішення колегії Адміністрації Державної прикордонної служби України від 14 лютого 2020 року № 2 «Про підсумки оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України у 2019 році та завдання на 2020 рік» : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 24 лютого 2020 року № 22.

23. Ганьба О. Б. Деякі особливості реалізації кримінально-правових відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 26 лютого 2021 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 48–51.

24. Про оголошення та введення в дію рішення колегії Адміністрації Державної прикордонної служби України від 22 грудня 2020 року № 5 «Про підсумки оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України у 2020 році та завдання на 2021 рік» : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 31 грудня 2020 року № 143.